

ÖZGƏLƏŞMƏ PROBLEMİNİN MÜASİR DÖVRDƏ AKTUALLIĞI VƏ ONUN EKZİSTENSİALİZM FƏLSƏFƏSİNDƏ ÖYRƏNİLMƏSİ

Sevinc HÜSEYNOVA,
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye
Universitetinin müəllimi,
sevinc101578@gmail.com

Xülasə. XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində dünyada baş verən köklü dəyişikliklər həyatın bütün sahələrinə – təhsilə, tərbiyə sistemində və insanın sosiallaşmasına təsir etdi. Bu dəyişikliklər yeni – ümumbəşəri adlandırılan global problemlərin yaranmasına səbəb oldu. Bunlara ekoloji problemlər, terrorizm, nüvə müharibəsi təhlükəsi və demografik böhran daxildir. Bütün bunlar həm sosial, həm də dərin ekzistensial problemlərdir. Cəmiyyət təkcə fərdlər toplusu deyil, insanların qarşılıqlı əlaqələrinin məhsuludur. Onları birləşdirən müxtəlif formalarda baş verən insan fəaliyyətidir. Aydındır ki, fəlsəfə cəmiyyətdəki problemlərin həllində bilavasitə iştirak etməlidir. Belə global fəlsəfi problemlərdən biri də insanın özgüləşməsi problemidir. Özgüləşmə problemi müasir sosial-fəlsəfi fikrin ən aktual problemlərindən biridir. Özgüləşmə bir proses kimi bütün insan həyatını əhatə edir, o, insanın öz fəaliyyətinin məhsulları üzərində nəzarəti itirməkdə, insanın təbiəti ilə ictimai münasibətlərin təbiəti arasındakı ziddiyyətlərdə özünü göstərir. Fikrimizcə, yadlaşma həm müəyyən tarixi şəraitdən doğan sosial hadisə, həm də ekzistensial, antropoloji hadisə kimi qəbul edilməlidir. Biz özgüləşmə hadisəsinin hər iki alternativini üzə çıxarmağa və onların aradan qaldırılmasının konkret yollarını göstərməyə çalışacağıq.

AÇAR SÖZLƏR: insan, müasir dövr, özgüləşmə, dünya, ekzistensializm.

Sevinj Huseynova RELEVANCE OF THE ALIENATION PROBLEM IN THE MODERN PERIOD AND ITS STUDY IN THE PHILOSOPHY OF EXISTENTIALISM

Summary. At the end of the 20th century - the beginning of the 21st century, profound changes in the world affected all areas of life - education, upbringing system and human socialization. These changes led to the emergence of new global problems, which are now called universal. These include environmental problems, terrorism, the threat of nuclear war, and the demographic crisis. All these are not only social but also deep existential problems. Society is not only a collection of individuals. Society is the product of human interactions; It is human activity in various forms that unites them. It is clear that philosophy should be directly involved in solving problems in society. One of such global philosophical problems is the problem of human alienation. The problem of alienation is one of the most urgent problems of modern socio-philosophical thought. Alienation as a process covers the whole human life, manifests itself in the loss of control over the products of one's activity, in the contradictions between the nature of the human being and the nature of social relations. In our opinion, alienation should

be considered both as a social phenomenon arising from certain historical conditions and as an existential, anthropological phenomenon. We will try to reveal both alternatives of the alienation phenomenon and show concrete ways to eliminate them.

KEY WORDS: *human, the modern era, alienation, world, existentialism.*

Севиндж Гусейнова

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ ОТЧУЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД И ЕЕ ИЗУЧЕНИЕ В ФИЛОСОФИИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА

Резюме. В конце 20 века - начале 21 века глубокие изменения в мире коснулись всех сфер жизни - образования, системы воспитания и социализации человека. Эти изменения привели к возникновению новых глобальных проблем, которые теперь называют общечеловеческими. К ним относятся экологические проблемы, терроризм, угроза ядерной войны, демографический кризис. Все это не только социальные, но и глубокие экзистенциальные проблемы. Общество — это не только совокупность индивидуумов, общество — это продукт человеческих взаимодействий; Объединяет их именно человеческая деятельность в различных формах. Понятно, что философия должна быть непосредственно вовлечена в решение проблем в обществе. Одной из таких глобальных философских проблем является проблема человеческого отчуждения. Проблема отчуждения — одна из актуальнейших проблем современной социально-философской мысли. Отчуждение как процесс охватывает всю жизнь человека, проявляется в утрате контроля человека над продуктами своей деятельности, в противоречиях между природой человека и природой общественных отношений. На наш взгляд, отчуждение следует рассматривать и как социальное явление, возникающее в силу определенных исторических условий, и как явление экзистенциальное, антропологическое. Мы постараемся выявить обе альтернативы феномена отчуждения и показать конкретные пути их устранения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: человек, современная эпоха, отчуждение, мир, экзистенциализм.

İnsan mürəkkəb varlıq olub, bioloji, sosial, psixi və mənəvi aspektləri ehtiva edir. Bu cəhətlərlə yanaşı, insanın fəlsəfi baxımdan əhəmiyyət kəsb edən və fəlsəfi tədqiqatlar müstəvisinə qaldırılması vacib olan digər tərəfləri də vardır. Məsələn, insan humanizmlə yanaşı, zorakılıq, xeyirxahlıqla yanaşı, ziyankarlıq, gözəlliklə yanaşı, eybəcərlik, xoş əməllərlə yanaşı, ona fayda gətirməyən, ziyan verən cəhətləri də özündə birləşdirə bilər. İnsan dünyanın dərk edən və ya çətin görünən qanunauyğunluqlarını məharətlə açmağı bacaran böyük təfəkkür, zəka və dərrakəyə sahibdir. O, sosial həyatda böyük humanizm ideyaları nümayiş etdirməklə yanaşı, özgələşə, tərkidünya da ola bilər. Bu problemin, sözsüz, mühüm idraki, dünyagörüşü və metodoloji baxımdan əhəmiyyəti vardır. Oxuculara təqdim etdiyimiz bu məqalədə özgələşmə probleminin fəlsəfi-metodoloji aspektlərini aydınlaşdırmaqla bərabər, ekzistensializm fəlsəfəsində onun yerini də araşdırmağa çalışmışıq.

Sivilizasiyanın inkişafı prosesində insan düşüncəsinin və varlığının inkişafında paradoksal situasiya nəzərə çarpmaqdadır. Belə ki, özünün çoxəsrlik tarixi inkişafı gedişin-

də məlum olmuşdur ki, insanın intellektual ağıla və yüksək şüura malik olması hələ onun xoşbəxtliyinə dəlalət etmir. Hansısa narahatlıq, təlaş onun psixologiyasında özünə yer etmişdir. Dünyada baş verən xaos proseslər, ziddiyyətlər, münaqişələr insan mənəviyyatını sarsudaraq ona arzuolunmaz ağırlıq gətirməkdədir. O, özünün yaratdığı oyunun qurbanına çevrilmişdir. Dünyanın hər yerində baş alıb gedən müharibələr insanın sülh haqqında düşüncələrinə, onun xeyirxah humanizminə ziddir. Planetimizin ayrı-ayrı regionlarında baş verən lokal müharibələr, millətlərarası qarşıdurmalar, terror hadisələrinə paralel olaraq qarşılaşdığımız ekoloji, enerji problemləri, resurs tükənmələri, bir çox ölkədə sosial və mənəvi çöküş, narkomaniya, intihar, ünsiyyətin pozulması, depressiya halları və s. dövrümüzün gərginliyindən, onun dağıdıcı xarakterindən xəbər verir. Bütün bunlar, digər tərəfdən də mənəvi dəyərlərin itirilməsi qorxusu insan övladının gələcəyə inamını sarsıdır. İnsan sanki özü ilə dünya arasında uçurum görür, özünün mahiyyət və mövcudluğunu dünya ilə münasibətində tapa bilmir. Buradan irəli gələn qeyri-müəyyənlik, ümitsizlik, biganəlik onun bütün həyatını kabus kimi izləyir. O, yüksək maddi və mənəvi sərvətlər yaratmasına baxmayaraq, milyonlarla insanın maddi-mənəvi yoxsulluqda yaşamasının canlı şahidi olur. Özünü təbiətin fonunda güclü hesab edərək idrakını genişləndirir. Lakin nəticədə öz həyatı üçün təhlükə yaradır. Bütün bunlar insanı qorxudur. Fransız filosofu Rene Dekart bu barədə yazırdı: “İti ağıla malik olmaq hələ çox azdır. Bundan istifadə etməyi bacarmaq lazımdır” [1, s.550].

XXI əsrə diqqət yetirmək kifayətdir ki, bəşəriyyətin hansı şəkildə inkişaf etdiyini görək. Təkamül anlayışı bu gün əvvəlki mənasından olduqca seçilir. Ona tərəqqi kimi baxsaq, görürük ki, nəticələri tərəqqiyə xidmət etmir. Bu gün insanların düşüncələri bir xətt üzrə inkişaf edir. Bu isə “inkışafa” tabe olaraq fərdiliyi unutmaq və kölə həyatını yaşamaqdır. Kütləvi informasiyaların hakim olması, məzmunuz və lazımsız əyləncələr bəşəriyyətin sağlam düşüncəsinə kölgə salmaqdadır. “Mədəniyyət, elm və texnika insanda yaradıcı enerjini məhv edir, onu yeni mədəni sərvətlər yaratmaq arzusunun məhrum edir. Bunun nəticəsidir ki, müasir insan daha yeni mədəni sərvət yaratmaq eşiqlə yaşayır, o, ancaq əşyalara sahib olmağa can atır” [2, s.513]. Təəssüfləndirici hal odur ki, elmiləşmə, rasionalaşma təbii olanı insanın əlindən alır, əvəzində isə ona süni bir dünya bəxş edir. Müasir dövrə xas olan dağıdıcılıq, acgözlük, hökmranlıq hərisliyi dünyaya sahibolma hissi texnoloji şüurun əsas mənbəyinə çevrilməkdədir. Bununla da yeni şəxsiyyət tipləri – sahib olmağa can atan “istehlakçı insan”, “bazar xarakterli” insan tipi və s. yaranır. Texnikanın insana verdiyi dəhşətli güc hissi müasir insanı dağıdıcı varlığa çevirməkdədir. Nəticədə müasir dövr üçün xarakterik olan “Manipulyativ intellekt” formalaşır. Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, təbiət qanunlarının sirlərini öyrənməyi idrakın əsas məqsədi hesab edən insan üçün pozitiv nəticələrin əldə olunması deyil, təbiət üzərində hökmranlıq daha vacib meyara çevrilmişdir. Freyd müharibənin labüdlüyünü belə ifadə edirdi: “Müharibə təbii haldır, belə ki, təcavüzkar və ya dağıdıcı instinkt hər bir canlı vücudda mövcuddur. Şeyser izah edirdi ki, biz mədəniyyətin süqutu ilə xarakterizə olunan şəraitdə yaşayırıq [3, s.412].

Çağdaş insanın qarşısına çıxan problemlər içərisində ən ciddi özgələşmə problemidir. Bu problem filosofları və fəlsəfəni narahat edən məsələlərdən biridir. Özünə yadlaşmış insan nə özü ola bilər, nə də başqa varlıqlarla nizamlı şəkildə yaşamağı bacarır. Belə ki, özgələşmiş insan özünü nə indi, nə də gələcəkdə tapa bilər. O, var olduğu halda, demək olar ki, yox kimidir, zamandan uzaqlaşmış, özünü zamana və zəmanəyə qarşı qoymuş insandır. Hər an qarşısındakı sədləri qırmağa, dağıtmağa hazırdır, eyni zamanda kölə həyatı yaşayan şəxsdir. Müasir insanın

maraqları daha çox bazar maraqlarına uyğundur desək, yanılmırıq. O, özünü bazarın qaydalarına uyğun aparmaqla öz təfəkkürünü də bu qayda-qanuna tabe edir. Keyfiyyət deyil, kəmiyyət arxasınca qaçır. Artıq mənəvi dəyərlər, həqiqət, müqəddəslik duyğusu öz yerini pula, şan-şöhrətə, gələcəyə sahib olmağa vermişdir. Gələcəyə sahib olmaq onu xülyalara aparır. Onun təfəkkürünü korlayır və daxili mən duyğusunu cılızlaşdırır. Çünki “mən” bütövlüyü, şəxsiyyəti ifadə etsə də, hazırda onun mənə və ifadəsi fərdin özü qədər kiçilmişdir.

Bütün bu deyilənlərdən bu nəticəyə gəlirik ki, insan mövcudluğundakı disharmoniya ekzistensializm fəlsəfəsindən də yan keçməmişdir. İnsanın dünyadan özgüləşməsinə təhlil edən ekzistensializm göstərirdi ki, fərd dünyaya “atılmışlığını” dərk etməklə özü ilə dünya arasında bir uçurum görür. O dərk edir ki, dünya ona yaddır. I və II Dünya müharibələri bəşəriyyətin və insanlığın yaddaşında dərin iz qoymuşdur. Mövcud şərait ekzistensializmdə insan fəlsəfəsi və onun problematikası üzərində ciddi düşünməyi tələb etdi. İkinci Dünya müharibəsinin sonlarına yaxın ekzistensializmin müddəaları, onların, demək olar ki, aksiomatik səslənməsi, universallığı ekzistensializmə xeyli populyarlıq gətirdi.

Ekzistensializm Birinci Dünya müharibəsindən sonra fərdin taleyinin necə olacağını düşünməklə belə bir kritik vəziyyətdən çıxış yolunu axtarır. Ekzistensializmi ən çox narahət edən məsələ insanın bir varlıq kimi mövcudluğu və dünyadakı yerinin nədən ibarət olması idi. Onlar haqlı olaraq hesab edirdilər ki, insanın bəşəriyyət tərəfindən əziyyətlərə düçar olması insanlığın sabahını şübhə altına alacaq. Çünki insanlığın sabahı ayrı-ayrı fərdlərin azad, xoşbəxt yaşamasından ibarətdir. Kəskin konfliktlər, elmi paradigmlər, əslində, insan təfəkkürünü daha çox obyektlər aləminə yönəldir. Ekzistensialistlər bildirirdilər ki, cəmiyyətlə insanlar arasında münasibət yalan və ikiüzlülük üzərində qurulur. Ekzistensializm fəlsəfəsi ekzistensiyayı, subyektivliyi obyektiv sferadan ayırırdı. Onlar ictimai münasibət və əlaqələrdən ayrı olaraq konkret insanı təhlil edirdilər. İnsanın individuallığını, təkrarsızlığını sübut etməyə çalışan ekzistensializm onu sosial aləmdə deyil, ayrılıqda öyrənməyi tövsiyə edir. Ekzistensializmdə özgüləşmənin səbəbi müasir texnika və elm, industrial cəmiyyətdə fərdin obyektivləşməsi prosesi, kütləvi mədəniyyət nəticəsində standartlaşma halları göstərilir. Ekzistensialistlərin fikrincə, insan ictimai fəaliyyət prosesində həm cəmiyyətdən, həm də özündən uzaqlaşır. İctimai institutların fərdə təsiri, sosiallıqdan irəli gələn təzyiqlər fərdin individuallığını yox etməyə çalışır. K. Yaspers yazır: “İnsan elmin predmeti ola bilməz. İnsanı elmi prinsiplərə tabe etsək, onda onun fərdi xüsusiyyətləri, mövcudluğu məhv ediləcək” [4, s.31].

Bəşəriyyətdə baş verən mənfi hallar insanı gələcək haqqında bir daha düşünməyə vadar edir. İndi insan zamanın ona bəxş etdiyi acı nəticələri bir daha gözdən keçirməli, gələcəyini daha rəşional şəkildə qurmalıdır. Şəxsiyyətin azad, xoşbəxt yaşaması üçün sivilizasiya indiyə kimi yaratdıqlarını və qurduğu qanunları kökündən dəyişməli, yalnız insanın sağlam şəkildə yaşamasını təmin edən qanunlar haqqında düşünməlidir. İnsan və sivilizasiya arasında mövcud olan ziddiyyəti aradan qaldırmağı qarşılıqlı məqsəd qoyan ekzistensialistlər bu yöndə yetərli materiallarla fəlsəfi sistemlərini zənginləşdirdilər. Onlar insanın özgüləşmədən uzaq olan bir mühitdə yaşamasına can atırdılar. Ekzistensializm hesab edir ki, dünya absurd və yalandır. İnsan öz istəyindən asılı olmayaraq bu dünyaya atılmışdır. XX əsrin görkəmli ekzistensialist mütəfəkkirlərindən olan Alber Kamyu hesab edirdi ki, dünya haqqında düşüncələr, qanunauyğunluqlar illüziyadan başqa bir şey deyil. Onun həyatı obyektiv mənadan məhrumdur. Kamyu tarixi, cəmiyyəti və insanlar arasında münasibəti özgüləşməyə aid edirdi.

Ekzistensialist filosoflar ciddi narahatlıqla özgüləşməni doğuran səbəblərin məhvinə tələb

edirdilər. Onlar sübut edirdilər ki, özgüləşməni doğuran ictimai münasibətlər məhv edildikdə insanla insan, insanla dünya, təbiətlə insan arasındakı ziddiyyətlər yoxa çıxaraq siyasi, hüquqi, əxlaqi, etik, estetik, mədəni münasibətlər sahəsində özgüləşməni də aradan qaldıracaq. Müasir cəmiyyətin ümumi böhranı özgüləşmə vəziyyətinin, onun törətdiyi ağır nəticələrin aradan qaldırılmasını, cəmiyyətin sağlam şəkildə yenidən qurulmasını bütün kəskinliyi ilə ortalığa qoyur. Ekzistensializmin təbirincə, müasir kapitalizm cəmiyyətində insanın düşdüyü iztirablı vəziyyət, özgüləşmənin məhvedici təsiri insanın öz təbiətindəki ziddiyyətlərlə yanaşı, elm, mədəniyyət, texnikanın müasir səviyyəsilə əlaqədardır. Ekzistensializm müasir kapitalizm cəmiyyətinin böhranını ümumbəşəri böhran kimi qələmə verir və özgüləşmə problemini də bu böhran çərçivəsindən çıxış edərək izah etməyə çalışır. Müasir dövr cəmiyyətinin, mədəniyyətinin, əxlaqının hər tərəfində özgüləşmənin insana qarşı çevrildiyini sübut edən ekzistensializm müasir Qərbin maddi və mənəvi varlığını təhlükə altına aldığına heç şübhə olmadığını təsdiqləyirlər. Onlar əsrimizin əvvəlindən başlayaraq Avropa mədəniyyətinin qürub etdiyini, insanlığın sonuna çatdığını təşviş içərisində təsvir edirlər.

Ekzistensializm kütlə psixologiyasına xüsusi diqqət yetirməklə iddia edir ki, XX əsrdən cəmiyyətdə qeyri-adi hadisə baş verir. Bu, kütlələrin hakimliyə can atması faktıdır. Ekzistensialistlər kütləni irrasional məzmunuz reallıq hesab edirlər.

Özgüləşmə problemi Marksın fəlsəfi sistemində ekzistensializmdən əvvəl geniş tədqiq olunmuşdur. Marks Hegelin fəlsəfəsindən istifadə etməklə yeni bir fəlsəfə yaratmışdır. Marksın fəlsəfəsi rəşional təfəkkürə əsaslanırdı. Sosializm quruculuğunda əldə edilmiş nailiyyətlər, inqilabi marksizm ideyalarının Qərbdə kütlələrin şüuruna nüfuz etməsi marksizm fəlsəfəsinə böyük maraq doğurmuş, onun cəmiyyət haqqında təliminin, sosial-mədəni konsepsiyalarının, tarixi inkişafın subyektinə dair baxışlarının təsirinin artmasını şərtləndirmişdir. Marks özgüləşmə problemini təfərrüatı ilə təhlil edərək iqtisadi baxımdan onun izahını vermiş, onu iqtisadiyyat və fəlsəfə ilə birləşdirməyə çalışmışdır. Mütəfəkkir özgüləşmə məsələsində çox ciddi bir duruma diqqət yetirirdi. Kapitalizmin töhfəsi olan özgüləşmə prosesi Marksa ciddi bir durumun üstünü açmağa imkan verdi. Marks əmindir ki, xüsusi mülkiyyətin nəticəsi kimi meydana gələn özgüləşmə özü ilə yeni ab-hava gətirdi. Fəhlə istehsal etdiyi materiallara yadlaşaraq onun olmayan və ona yad olan materialları mənimsəyə bilmir. Fəhlənin istehsal etdiyi, əmək sərf etdiyi material heç də onun deyil, kapitalistə məxsus olur. Nəticədə əmək ilə fəhlə arasında bir yadlaşma baş verir. Lakin ekzistensializm Marksın özgüləşmə haqqında müddəalarını inkar edirdi. O, özgüləşməni əbədi kateqoriya hesab edir və onu yalnız kapitalist ölkələrinə xas olan hal kimi görmürdü. Bəzi alimlər Marksın dialektikası ilə razılaşmır, onu antihumanist metod adlandırırdılar. Marks “1844-cü ilin iqtisadi fəlsəfi əlyazmaları” əsərində özgüləşmə probleminin fəlsəfi mənasını açıqlamışdı. O, özgüləşmənin səbəblərini xüsusi mülkiyyətdə görür, özgüləşməni kapitalist cəmiyyətinin xüsusi halı hesab edirdi. Onun fikrincə, kapitalizm cəmiyyətində özgüləşmiş əməyin nəticəsi olan kapital nəhəng antibəşəri qüvvəyə çevrilərək insan üzərində hökmranlıq edir və onun nəzarətindən çıxıb müstəqil qüvvə şəklində insana qarşı durur. Marks iddia edirdi ki, əməyin özgüləşdirilməsi nəticəsində insanın fəaliyyəti özündən o qədər uzaqlaşır ki, ona nifrət etməyə başlayır. Marks göstərir ki, özgüləşmə şəraitində pul insandan uzaqlaşmış antibəşəri mahiyyət kimi insana hökm edir. Özgüləşmiş əmək insanla təbiətin harmoniyasını pozur. Marks əmindir ki, pul insanları, dünyanı öz təbii halından çıxarır. Əməyin özgüləşdiyi bir cəmiyyətdə əmək artıq könüllülük deyil, məcburilik prinsipi əsasında baş verir. Marks əminliklə iqtisadi özgüləşməni gerçək həyatın özgüləşməsi hesab edirdi. Onun fikrincə, insanın ma-

hiyyəti və əmək ictimai xarakter daşıyır. Marks xüsusi mülkiyyəti məhv etməyi, kapitalist ictimai münasibətlərini kommunist ictimai münasibətləri ilə əvəz etməyi tələb edirdi. Sözsüz ki, ekzistensialistlər Marksın ideyaları ilə razılaşırdılar.

Ekzistensializm bəşər sivilizasiyasının tarix boyu yaratdığı mənəvi dəyərlərə yiyə durmağa can atırdı. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində bəşəriyyətin məruz qaldığı dərin böhranlar, müharibələr nəticəsində əbədi görünən dəyərlərin saf-çürük edilməsinə bağlı olaraq gerçəklərdə eybəcərlik gözəlliyi üstələməyə başlamışdır.

Artıq dünya gözəlliyin gerçəkləşməsinə inanmır. Ekzistensializm hesab edir ki, yalnız diqqəti əsas problemə - mövcudluğa yönəlməklə, hadisələrin kökündə dayanan ziddiyyəti üzə çıxarmaqla insanın daxili aləminin strukturunu müəyyən etmək olar. Ekzistensialist filosoflar əmindirlər ki, insan azad şəkildə sosial aləmin həm yaradıcısı, həm də ictimai münasibətləri öz iradəsindən çıxış edərək müəyyən edə bilən varlıqdır. Ekzistensializm cəmiyyət və onun fərd qarşısında qoyduğu tələbləri tamamilə kənarlaşdıraraq onu inkar edirdi.

Beləliklə, ekzistensializm elmi-texniki tərəqqinin məqsəd və formalarını, fərdin bütün psixoloji və mənəvi ruhuna uyğun gəlməməsini fəlsəfi tədqiqatın predmeti etməyə çalışır. Yarandığı andan ekzistensializm fəlsəfəsini digərlərindən fərqləndirən cəhət onun fərdi insan mövcudluğunun dərin qatlarında duran cəhətlərin aşkarlanmasıdır. Müasir dövrün özü ilə gətirdiyi dərin böhranların, qeyri-müəyyənliklərin ekzistensialistlər tərəfindən yenidən baxılması və intensiv şəkildə dramatikləşdirilməsi özündə xüsusi önəm daşıyır. Ekzistensializmə görə, onların fəlsəfi proqramları fərdə özünü obyektiv mövcud olan sosial strukturlardan asılılıqdan kənarlaşdırmaq və daxili həyatı yaşamağa imkan verəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Р.Декарт. Избранные произведения. М.: 1950.
2. И.И.Антонович. Современная философская антропология. Минск: 1970.
3. Fərman İsmayılov. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, I c. 2000.
4. А.Н.Тилсина. Философия религии К.Ясперса. Ленинград: 1982.